

תגובות

נדיבי ארץ - שמיטת כספים או צדקה / הרב יהודה זולדן

במאמר על שמיטת כספים למהדרין¹ תיאר הרב יואל פרידמן את המעמד ההלכתי שהתקיים עד כה בארבע מוצאי שמיטות. הרב פרידמן עמד על חשיבות המעמד, נימק את הצורך בו, וציין לטובה את היוזמה הברוכה 'נדיבי ארץ'. לפי יוזמה זו, לצד כתיבת הפרוזבול מלווה כותב הפרוזבול סכום כסף על מנת שהשביעית תשמט את הכסף, ולאחר מכן הלווה יתרום אותו לצדקה. הלווה במקרה זה הוא 'נדיבי ארץ', וחבריו אכן אספו גם במוצאי שמיטה זו סכום כסף מכובד וראוי, חילקו אותו לעניים ולנזקקים, הגיעו להסדרי חובות עם בנקים ונושים של משפחות נזקקות ועוד. יבורכו כל השותפים והעוסקים במצווה זו. היוזמה מבוססת על דברים שכתב הרב יוסף חיים, ה'בן איש חי' זיע"א: לאחר כתיבת הפרוזבול ילווה אדם לחברו סכום כסף קטן, ועל סכום זה לא יחול הפרוזבול, ולאחר ראש השנה, כשיבוא הלווה לפרוע החוב, יאמר המלווה: 'משמט אני'. המלווה ישמח שקיים מצוות שמיטת כספים, והלווה ישמח בכסף שקיבל. כך תעשינה גם נשים: אישה תיתן לחברתה חלות לפני ראש השנה, ולאחר ראש השנה, כשתבוא לפרוע חובה ולהשיב החלות, תאמר לה: 'משמטת אני'.

נאמר מראש, אין אנו מערערים ח"ו על דברי ה'בן איש חי' זיע"א, וגם היוזמה של 'נדיבי ארץ' היא ברוכה וטובה, ויש בה מסר ערכי וחינוכי נפלא, ובוודאי בסוף שנת השמיטה ולקראת ימי הדין בחודש תשרי. אדרבה, מומלץ ליזום יוזמות כאלו בכל שנה!! ראשי תיבות אלול: 'איש לרעהו ומתנות לאביונים', ו'תשובה תפילה וצדקה - מעבירין את רוע הגזרה', ובכל ערב ראש השנה מרבים בצדקה² וכן כתב הרמב"ם (הל' תשובה פ"ג ה"ד):

נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה.

ובמקום אחר (שם פ"ב ה"ד): 'מדרכי התשובה להיות השב... עושה צדקה בכל כוחו'. ובכל זאת בדברים להלן נבקש לעיין בדברי הבן איש חי זיע"א, ולאחר מכן ביוזמת 'נדיבי ארץ', ונדון אם אומנם כך מקיימים מצוות הלוואה ומצוות שמיטת כספים למהדרין, או שמדובר על מצוות צדקה שאומנם נעשית בדרך שונה מהמקובל עם קישור וחיבור מסוים למצוות שמיטת כספים, אך ביסודה כאמור היא מצוות צדקה.

א. הבן איש חי: מעשה חסידות בקיום מצוות שמיטת כספים

כך כתב הבן איש חי (פרשת כי תבוא, שנה שניה):

והנה יש מתחסדים שאחר שכותבים הפרוזבול, מלווה לחבירו סך מה, עשרה גרוש או פחות או יותר, ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול, כיון שהלווה אחר זמן הפרוזבול, ואז אחר ראש השנה כשיביא לו חבירו המעות לפרעו, יאמר לו: 'משמט אני' [שביעית פ"י מ"ח], ולא יקבלם ממנו. ויאכל הלווה ולחדי במעות אלו, והמלווה

1. הרב יואל פרידמן, 'מצוות שמיטת כספים למהדרין', אמונת עתיך 137 (תשפ"ג), עמ' 32-42.

2. רמ"א, או"ח ס' תקפא סעי' ד.

לחדי במצות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל, ותהלות לאל עליון יתברך, הנהגתי מצוה זו פה עירנו בגדד יע"א. הדפסתי שטרות של פרוזבול וחלקתי אותם שיעשו כן, להלוות אחר זמן הפרוזבול סך מה לקיים המצוה בפועל כאמור לעיל. אשריהם ישראל אוהבי מצוות השם ועושים אותם בשמחה. וגם אם לוח אדם מחבירו ככרות לחם אפילו ככר אחד נוהג בהם דין שמיטה. על כן טוב שתלוה האשה יום ערב ראש השנה ככר או שתים או שלוש לחברתה, ואחר ראש השנה כשתפרע לה, תאמר לה 'משמטת אני' והרי זו מקיימת מצוות שמיטה... וכן עשו קצת נשים פה עירנו, כי דרשתי דבר זה ברבים בעז"ה, אשריהם ישראל.

על דברים אלו העירו כמה אחרונים את ההערות להלן:³

(א) אם מועד הפירעון של ההלוואה שניתנה לפני ראש השנה איננו עד ראש השנה אלא לאחריו, הרי סתם הלוואה עד שלושים יום,⁴ ואזי שביעית אינה משמטת, שכן רק חובות שזמן פירעונם הוא עד ראש השנה נשמטים.⁵ ואם מועד הפירעון הוא אכן עד ראש השנה, האם הלווה מודע לכך שעליו להשיב את החוב עד ראש השנה? אם כן מדוע הוא אינו משיב אותו? אומנם יש שהשיבו ששיטת ה'בן איש חי' היא שגם אם לא עברו שלושים יום שביעית משמטת, ובוודאי במה שנוגע לאוכל.

(ב) בספר 'דיני שביעית'⁶ הובא שהרש"ז אויערבך נשאל על הצעת ה'בן איש חי', והשיב: 'מהיכי תיתי'. ייתכן שהערתו היא שלא שמענו הצעה כזו במהלך הדורות, וזהו חידוש לנהוג כך. הרב אביגדור נבצל כתב על כך:

למה לא להדר לקיים מצווה שאפשר לקיימה רק מקץ שבע שנים? הגר"א שהיה עני מרוד קנה שדה כדי לקיים חובות קרקע הנהוגות בחו"ל, ומאי שנא?

על אלו נוסף עוד כמה הערות:

(ג) אכן אם הלווה בא אחר ראש השנה על מנת להחזיר את החוב, על המלווה לומר 'משמט אני', וכדברי ה'בן איש חי'. אך בהמשך המשנה (שביעית פ"ח-מ"ט) נאמר עוד:

אמר לו [הלווה למלווה]: אף על פי כן, יקבל [המלווה] ממנו [מהלווה], שנאמר 'וזה דבר השמטה' (דברים טו, ב).

לא זו אף זו, 'המחזיר חוב בשביעית (חוב שזמן פרעונו היה בשביעית), רוח חכמים נוחה ממנו'.⁷ יש שני ערכים שעומדים זה מול זה. מחד גיסא מצווה התורה על המלווה לשמט חובות, ומאידך גיסא על הלווה להשיב את החוב. לדברי רב פפא: 'פריעת בעל חוב

3. דברי האחרונים שמצוינים בסעיפים א-ב, נזכרו ונידונו בהרחבה: הרב צבי כהן, 'קיום מצוות שמיטת כספים גם על ידי מי שכתב פרוזבול', שמיטת כספים, עמ' שמז-שמט [יהיו הדברים לזכרו המבורך של הרב צבי כהן זצ"ל, שנפטר בט"ו בשבט תש"ף. הרב צבי כהן זצ"ל היה תלמיד חכם ופוסק גדול, וחיבר עשרות ספרים בהלכה מתוך ידע עצום והעמקה גדולה. במשך שנים רבות שימש רב בית הכנסת 'אהל אברהם' בבני ברק, שבו היינו מתפללים. מסר שיעורים ושיחות במתק שפתיים, האיר פנים לכל אדם והיה נעים הליכות. תנצב"ה].

4. מכות ג ע"ב.

5. מכות ג ע"א; רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ט ה"ט; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' י.

6. דיני שביעית, הוצאת דגל ירושלים, תשס"א, עמ' רכת; שלמי מועד, עמ' תקסא.

7. על משנה זו, ראה: הראי"ה קוק, עין איה, ברכות, ב, עמ' 313-314.

מצוה⁸; ולדברי רב הונא בריה דרב יהושע פריעת החוב היא אומנם חובה אך היא איננה מוגדרת כמצווה⁹. כדעה השנייה נפסק להלכה ברמב"ם¹⁰ וב'שלחן ערוך'¹¹. גם דין מצווה לחייב עני כעשיר להחזיר חוב¹². אי השבת חוב היא התנהגות מגונה ופסולה (אבות פ"ב מ"ט):

אמר להם [רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו] צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם... רבי שמעון אומר: הלואה ואינו משלם. אחד הלואה מן האדם כלוה מן המקום ברוך הוא, שנאמר: לוא רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן [תהלים לז, כא].
אדם שאינו משיב חוב נקרא רשע (במדבר רבה, פרשה יח, יב):
ארבעה נקראו רשעים... הלואה ואינו משלם, שנאמר: לואה רשע ולא ישלם [תהלים לז, כא]¹³.

השיח בין המלווה ללווה נחוץ על מנת שיבהירו זה לזה שכל אחד מהם מעוניין לקיים את המצווה המוטלת עליו, ובמיוחד המלווה, שנדרש לעשות פעולה חריגה במוצאי השמיטה - לשמט החוב. לאחר שברור שהמלווה ויתר על החוב בלב שלם, וברור שהלווה מעוניין בכל זאת להחזירו, גובר הערך הנכון הנהוג בכל השנים, והלווה יפרע את חובו למלווה, ובכך יתקיימו שתי המצוות¹⁴. אשר על כן אם אותו לווה יחזיר את ההלוואה המועטה שניתנה, וכן הנשים תחזרנה חלות לאישה המלווה, יהיה על המלווים לקבל את ההלוואה בחזרה. על האמירה שהלווה ישמח במעות הללו יש להעיר שלכאורה מצופה ממנו שהוא יחזיר אותן, ואין זה מוריד מערך מצוות שמטית כספים שקיים המלווה.
ד מצוות הלוואה מהתורה היא להלוות כסף לעני, שנאמר (שמות כב, כד): 'אם כסף תלוה את עמי את העני עמך'. אומנם הפסוק נאמר בלשון תנאי: 'אם כסף תלווה', ובכל זאת חובה להלוות (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה יא):
רבי ישמעאל אומר: כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ משלשה... אם כסף תלוה את עמי - חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות? תלמוד לומר: העבט תעביטנו [דברים טו, ח] - חובה ולא רשות.

8. כתובות פו ע"א; בבא בתרא קעד ע"א.

9. בבא בתרא שם; ערכין כב ע"א.

10. רמב"ם, הל' מלווה לווה פ"א ה"ג.

11. שו"ע, חו"מ סי' צז סעי' ג.

12. רמב"ם, ספר המצוות, לא תעשה רעז; ספר החינוך, מצוה עט.

13. על מצוות השבת חוב, ראה: אהבת חסד פרק כד; הרב שמעון מלכה, משפטי שמעון - הלוואה לאור ההלכה, עמ' רג-רח; הרב שלמה אישון, 'הסדר מחילת חובות' (תספורת) לחברות, תחומין, לד, עמ' 305-310. אומנם בהלוואה שייעודה חסד ועזרה לזולת יש מצבים שבהם יש להלוות שלא על מנת שלא להחזיר. ראה בגמ' בכתובות סז ע"ב וברמב"ם הל' מתנות עניים פ"ז ה"ט; ובטור ובשו"ע, יו"ד סי' רנג ובנו"כ שם; וכן טור ושו"ע, חו"מ סי' רלה באשר להלוואה של קטן, ובנו"כ שם.

14. הרב יואל פרידמן (במאמרו הנ"ל) הע' 39 ציין מדברי הרב חיים קנייבסקי, דרך אמונה, הל' שמיטה ויובל, ט, ציון הלכה ס"ק שסו, שהחזון איש לא אמר לאחד מן הלווים [צ"ל לאחד מן המלווים] 'אף על פי כן', כי הכיר בו שרוצה לקיים מצוות שמטית כספים. יש להעיר שכשהמלווה אומר 'משמט אני' הוא מבטא בכך שהוא אכן מעוניין לשמט, וכשהלווה אומר 'אף על פי כן' על המלווה לקבל ממנו, ובלבד שהלווה לא יאמר 'בחובי אני נותן לך, אלא יאמר לו שלי הם ובמתנה אני נותן לך'. גם אם החזון איש היה אומר למלווה 'אף על פי כן', המלווה לא היה מאבד מצוות שמטית כספים.

בעיקרה, המצווה היא להלוות לעניים נזקקים, ועשיית חסד עם מי שזקוק ונצרך קודמת במעלתה למתן צדקה רגילה. על מתן הלוואה לעני נאמר (יבמות סג ע"ב):

המלוה סלע לעני בשעת דחקו, עליו הכתוב אומר: 'אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני' (ישעיהו נח, ט).

הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"י ה"ז) מנה שמונה מעלות בתמיכה בעניים, ובראשן שותפות והלוואה:

שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה: זה המחזיק ביד ישראל שֶׁמָן, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עמו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר: והחזקת בו גר ותושב וחי עמך [ויקרא כה, לה], כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך.

ההלוואה היא לצורך פרנסה או לצורך מסחר של הלווה,¹⁵ ומטרתה המרכזית היא לסייע ללווה להיחלץ מהמצב שהוא שרוי בו כעת, שלא ירגיל עצמו בעניות ויבקש צדקה.¹⁶ מצווה להלוות גם לאדם עשיר שנוזק לכסף בעסקיו, אלא שהמצווה להלוות לעני קודמת (בבא מציעא עא ע"א): 'דתני רב יוסף: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך... עני ועשיר - עני קודם.¹⁷ כך נפסק להלכה בטור וב'שלחן ערוך'.¹⁸ מצוות הלוואה חלה כשלאדם עני יש צורך בכסף או באוכל וכדו', ואף כשלאדם עשיר זקוק לכסף לצורך עסקה. אך אם אין מדובר בצרכים כאלו, אין מצווה להלוות. כך כתב ה'חפץ חיים' (אהבת חסד, פרק ה, נתיב החסד אות ח):

לענין הלוואה, מסתברא כל זמן שלא בא לפנינו לבקש הלוואה, אין מוטל לעת עתה חיוב על בעל הבית.¹⁹

התורה מזהירה שלא להימנע מלהלוות לעני, גם אם יש חשש שהעני לא ישיב לבסוף את ההלוואה, אך התורה אינה מצווה ליזום הלוואה לאדם עני, אם הוא לא ביקש זאת. אם אדם הלווה לעני והוא לא פרע את חובו עד ראש השנה, אזי החוב נשטמ והמלווה מקיים מצוות שמיטת כספים. בכל המצוות הללו טובתו של העני היא במוקד. ואולם ההלוואה המדוברת בסוף שנת השמיטה היא בעצם לטובת המלווה שרוצה להלוות, שכן זו מצווה בפני עצמה, ובנוסף להלוואה הוא רוצה גם לקיים מצוות שמיטת כספים. לעומת זאת הלווה המדובר איננו בהכרח עני, וכנראה גם אינו עשיר, ובעצם הוא אינו נזקק להלוואה

15. כך כתב בשו"ת הרא"ש, כלל צ ס' יא; זאת לעומת דברי הרב י"פ פערלא, ספר המצוות לרס"ג מצוה כה, שכתב שמצוות הלוואה היא רק לצורכי מסחר. על דברי הגרי"פ, ראה: הרב אשר וייס, מנחת אשר, שמות עמ' רפז.

16. ראה עוד בספרי: 'שלא יצטרך לבריות - מתמיכה למעגל העבודה', שבות יהודה וישראל, עמ' 437-451.
17. ראה במדרש שמות רבה (וילנא) פרשת משפטים פרשה לא, יג, המנגיד בין עדיפותם של בני אדם ביחסם לעניים ועשירים לבין מידותיו של הקב"ה: 'את העני עמך' - 'אין מדותיו של הקדוש ברוך הוא כמדת בשר ודם. מדת בשר ודם מי שהוא עשיר ויש לו קרוב עני אינו מודה בו, רואה קרובו נטמן מפניו שהוא מתבייש להשיח עמו לפי שהוא עני... ואם היה עשיר הכל נדבקים בו ואוהבים אותו... אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן. מי הם עמו? העניים. רואה לעני ונדבק בו.'

18. טור ושו"ע, חו"מ ס' צז סעי' א.

19. בהרחבה בספרי: 'שיווק הלוואות על ידי גופים פיננסיים', צדקות יהודה וישראל, עמ' 283-298.

כלל, מה גם שמדובר בסכום כסף נמוך - 'עשרה גרושים פחות או יותר' או מספר קטן של חלות. אומנם אם אכן מדובר בלווה עני שזקוק אף לסכום כסף קטן, או באישה ענייה שזקוקה למעט חלות, בוודאי המלווה מקיים מצוות הלוואה, ובכניסת ראש השנה החוב נשמט. הרב יואל פרידמן כתב 'אין חובה להיות שותף במצוות שמיטת כספים, ואין חובה ליצור חוב כדי להשמיטו'. אכן כן, ועל פי דברינו, לא רק שאין ליצור חוב ללווה, אלא שאם הלווה איננו אדם עני, והוא באמת איננו צריך את הסיוע המדובר, אזי המלווה גם אינו מקיים מצוות הלוואה, וממילא הוא גם אינו מקיים מצוות שמיטת כספים. אם בכל זאת ייתן המלווה מעט כסף או אוכל, אזי יש לראות זאת כנתינת מתנה לחבר לפני ראש השנה, אך אין זו הלוואה.

ב. 'נדיבי ארץ' - לווים שמעבירים את הכסף שנאסף לצורכי צדקה

היזמה של 'נדיבי ארץ' דומה, אך יש בה שינוי משמעותי. בשטר הפרוזבול נכתב שהמלווה מוסר את חובותיו לבית הדין של 'נדיבי ארץ':

והם יוכלו לגבות חובותיי, ואם לא יגבו בית הדין הנ"ל, אוכל לגבות חובותיי בכל עת שארצה. מלבד הלוואה בסך _____ ש"ח שהעברתי לוועד של נדיבי ארץ שמועד פירעונה יהיה עד כ"ט אלול ה'תשפ"ב (ערב ראש השנה ה'תשפ"ג הבעל"ט). בהלוואה זו הנני מעוניין לקיים מצוות שמיטת כספים, ואיני מוסר חוב זה לבית דין.

הלווה המדובר הוא הוועד של 'נדיבי ארץ', ולאחר שהחוב נשמט מייד עם כניסת ראש השנה, ועד 'נדיבי ארץ' יוכל לתרום את הכסף. כך נכתב במסמך שנלווה לפרוזבול (סעיף ג):
הוועדה הציבורית של 'נדיבי ארץ' תהיה אחראית ובעלת סמכא להחליט למי יועברו הכספים שייאספו.

עוד נכתב (סעיף ה):

אפשר להעביר גם כספי מעשר כספים כהלוואה לקרן 'נדיבי ארץ' לשם קיום מצוות שמיטת כספים למהדרין.

'ועד נדיבי ארץ' - הלווה - אינו קבוצה של עניים שזקוקים לכסף. ממילא המלווים אינם מקיימים בכך מצוות הלוואה. אלא ש'ועד נדיבי ארץ' רואה עצמו שלוחם של עניים רבים, אם כי במצב כזה העניים צריכים למנות את ועד נדיבי ארץ לשלוחם. אין זה כגבאי צדקה, שלאחר שהם גבו כסף, הם יחליטו למי לתת וכמה לתת לפי שיקול דעתם. כאן העניים הם במעמד של לווים, וכיוון שכך, עוד לפני ראש השנה כל עני צריך לקבל את הכסף, וכן עליו לדעת מי הוא המלווה שהלווה לו כדי שידע למי עליו להחזיר הכסף, שהרי מדובר בהלוואה. אומנם המלווה הודיע שהוא מעוניין לקיים מצוות שמיטת כספים, אך זה אינו פוטר את העני מלפרוע את חובו, כי 'פריעת בעל חוב מצווה', וכדי שרוח חכמים תהיה נוחה ממנו. גם בדברי ה'בן איש חי' נזכר שלאחר ראש השנה, כשהלווה שקיבל מעט כסף או האישה שקיבלה את החלות יבואו לפרוע החוב, אז יאמר המלווה 'משמט אני'. גם שם ברור שהמלווה נותן את אותם עשרה גרושים על מנת לשמט, וזו גם כוונתה של האישה שהלוותה חלות. לו היה מדובר בצדקה רגילה, אזי טוב שהעני המקבל לא ידע ממי קיבל, וגם טוב שהנותן לא ידע למי נתן. זו היא אחת ממדרגות מצוות צדקה (שהיא אומנם

פחותה מדרגת הלוואה, שהיא המעלה הראשונה בצדקה), כדברי הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פ"י ה"ח):

הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנין בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי.

אך כאמור אם מגדירים את היוזמה של 'ועד נדיבי ארץ' כהלוואה לעניים, והמטרה היא לקיים מצוות שמיטת כספים, אזי צריך לתת לעניים את הכסף לפני ראש השנה, ולספק לעניים את הנתונים על המלווה והסכום, כדי שהם יוכלו לפרוע את החוב לו ירצו. אם הכספים שנאספו ניתנו לעניים לאחר ראש השנה, אזי יוצא שחברי ועד 'נדיבי ארץ' שימשו גבאי צדקה, ולא התקיימה מצוות הלוואה, וממילא גם לא התקיימה מצוות שמיטת כספים.

כאמור לעיל, היוזמה של ועד 'נדיבי ארץ', המבוססת על דברי ה'בן איש חי' זיע"א, היא ברוכה מאוד ויש בה ערך חינוכי וחברתי גדול, יחד עם התחדשות במצווה שחלה אחת לשבע שנים. בסיכומו של דבר אין זה משנה באיזו דרך זוכים עניים ומשפחות נזקקות לקבל סיוע ועזרה. במשך השנה יש מגביות צדקה ייחודיות - זכר למחצית השקל לפני פורים ומתנות לאביונים בפורים, 'קמחא דפסחא' לקראת פסח, פדיון כפרות לפני יום כיפור. קביעת מגבית צדקה במוצאי שמיטה, ולקראת חגי תשרי היא מבורכת, ואדרבה, אפשר לעשות כן בכל שנה ולא רק במוצאי שמיטה. הדיון הוא בהגדרת המצוות - מצוות הלוואה ומצוות פריעת חוב, מצוות שמיטת כספים ומצוות צדקה - ובהבחנה ביניהן.

תגובה לתגובה / הרב יואל פרידמן

הרב יהודה זולדן מעלה שלושה קשיים מרכזיים: (1) מדוע אין המלווה אומר 'משמט אני?' (2) מדוע אין הלווה מחזיר את הכסף ואומר למלווה 'אעפ"כ'. (2) 'נדיבי ארץ' אינם זקוקים לכסף, ולכן אין זו הלוואה ואין מקיימים בכך מצוות שמיטת כספים. (1) אכן כל המשתתף במיזם 'נדיבי ארץ' אומר 'משמט אני', וכך הוא נוסח הפרוזבול של 'נדיבי ארץ':

מלבד הלוואה בסך ש"ח שהעברתי לוועד של נדיבי ארץ שמועד פירעונה יהיה עד כ"ט אלול תשפ"ב (ערב ראש השנה תשפ"ג). **בהלוואה זו הנני מעוניין לקיים מצוות שמיטת כספים** ואיני מוסר חוב זה לבית דין.

האמירה: 'הנני מעוניין לקיים מצוות שמיטת כספים' כמוה כאמירה 'משמט אני'. במאמרי²⁰ עסקתי בהסברת המשנה (שביעית פ"י מ"ח): 'המחזיר חוב **בשביעית** יאמר לו משמט אני' וכתבתי שיש המסבירים לדעת רוב הראשונים ששמיטת כספים היא 'אפקעתא דמלכא'. מכל מקום צריך המלווה לומר 'משמט אני', ואמירה זו תיאמר בשביעית עצמה, לפני פקיעת החוב. מאידך גיסא יש הסוברים שכלל אין צורך באמירת 'משמט אני', כי בין כך ובין כך החוב פוקע מאליו.

(2) הרב זולדן מסביר ש'פריעת בעל חוב מצווה', ולכן גם אם המלווה אומר 'משמט אני', עדיין חלה על הלווה חובה לפרוע את החוב, וגם אם יחזיר הלווה את החוב, קיים המלווה

20. הרב יואל פרידמן, שם עמ' 36-40.

מצוות שמיטת כספים. ואכן כן, וייתכן שבהצעתו של ה'בן איש חי' אמר הלווה 'אעפ"כ', אך אין זה עיקר תקנתו, ולכן הדבר לא הוזכר. ה'בן איש חי' רצה שלמרות כתיבת הפרוזבול ישאירו הלוואה אחת שאינה נכללת במסירת החובות לבית הדין. ב'נדיבי ארץ', כמו בסיפור שהזכרתי בשם ה'חזון איש',²¹ הלווה לא רוצה שיאמר המלווה 'אעפ"כ': בסיפור הנ"ל - מפני שהמלווה רצה להמחיש לעצמו את קיום המצווה, והוא מודיע ללווה שאינו רוצה שיאמר 'אף על פי כן'. ב'נדיבי ארץ' - כל המשתתף במיזם ומלווה את הכסף רוצה גם לזכות במצוות שמיטת כספים ואח"כ להיות שותף למצוות צדקה. לכן בוודאי אין טעם ש'נדיבי ארץ' יאמרו 'אעפ"כ'. ופשיטא שגם אם 'פריעת בעל חוב מצווה' - אם המלווה אינו רוצה שיחזירו לו את הכסף - אין הלווה חייב (מצד 'רוח חכמים') להחזיר לו אותו בעל כורחו?

3) הרב זולדן מקשר בין מצוות הלוואה לבין חיוב השמטת כספים; וזו לשונו:
אלא שאם הלווה איננו אדם עני, והוא באמת איננו צריך את הסיוע המדובר, אזי המלווה גם אינו מקיים מצוות הלוואה, וממילא הוא גם אינו מקיים מצוות שמיטת כספים.

מצוות הלוואה היא לעני, כמבואר ברמב"ם²² וב'ספר החינוך',²³ והיא קשורה למצוות הצדקה, כפי שכתב הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ז ה"א): 'שמנה מעלות יש בצדקה... או הלוואה...'. ואולם ברור שיש מציאות של הלוואה כשכסף שלו מצוי ביד חברו, והיא אינה קשורה למצוות הצדקה, ויש בה איסור ריבית וגם מצוות שמיטת כספים. ב'שלחן ערוך' נפסק (ס' סז סעי' ב): 'שביעית משמטת את המלווה' - כל מלווה, וכשהכסף נמצא ביד חברו ואינו אצלו בתורת פיקדון, שותפות וכדו' - שביעית משמטת, ואין זה משנה מה המניע של המלווה, ואם קיים המלווה מצוות הלוואה, ואם הלווה היה זקוק לכסף אם לאו. לדוגמה מבואר ב'שלחן ערוך' (שם סעי' טז) שאונס, מפתה או מוציא שם רע שנגזר עליהם קנס, אם לא שילמו מייד, הרי חוב זה נחשב כמלווה משעת העמדה בדין, ולכן השביעית משמטת אותו. נוסף על כך בנד"ד, ועד 'נדיבי ארץ' הריהם כגבאי צדקה, מהיכי תיתי שאין הם צריכים את הכסף בשביל כל אותם עניים שבעבורם נאסף הכסף?²⁴

גיוור בשעת הדחק / הרב דוד שיך

בשני הגיליונות האחרונים פרסם הרב אורי בצלאל פיישר שליט"א מאמרים שבהם הוא מבקר את דברי מו"ר הרב אליעזר מלמד שליט"א בסוגיית הגיוור. במאמר זה אבקש להשיב לטענותיו.

21. בתגובת הרב זולדן, לעיל הערה 4.

22. רמב"ם, הל' מלווה פ"א ה"א.

23. ס' החינוך, מצווה סו.

24. תגובת הרב יהודה זולדן: צריך להחליט האם 'נדיבי ארץ' הם לווים בשם העניים אז יש הליכים הקשורים למצוות הלוואה ולשמיטת כספים וכל מה שכתוב במשנה. או שהם גבאי צדקה בשביל עניים. ואז הכללים אחרים.

פתיחה

נפתח בהצגת עמדתו של הרב מלמד: התשתית העובדתית לדין ההלכתי היא שקיימת עמדה רבנית ותיקה ומבוססת לפיה בשעת דחק, במקרה של חשש להתבוללות, נהוג לגייר גם כאשר המתגייר מקבל על עצמו תורה ומצוות אך הדיינים והמתגייר מבינים שקרוב לוודאי שהמתגייר לא יקיים אורח חיים דתי. כך היה המנהג הרווח בארץ ובעולם זה כמאה וחמישים שנה. במשך שנים רבות מנהלים רבני הציבור החרדי מלחמה קשה נגד שיטה זו, שעד לפני כמה עשרות שנים הייתה נהוגה גם ברבנות הראשית.²⁵ עמדה זו בוארה באופן בהיר בידי הרב עוזיאל: 'קבלת המצוות' המוזכרת במקורות פירושה קבלה עקרונית של המתגייר להצטרף לעם ישראל, ומעת שיהיה יהודי תוטל עליו חובה לשמור את כל המצוות ככל היהודים, יש לו עליהן שכר ועונש, ועליו להצהיר שהוא מקבל זאת. עם זאת קבלה זו אין פירושה התחייבות לקיום אורח חיים דתי, 'שאין דורשין ממנו לקיים המצוות ואף לא צריך שבית דין ידעו שיקיים אותן'.²⁶

א. קריאה שגויה של דברי הפוסקים

ביקורתו של הרב פישר נובעת מקריאה לא מדויקת ולא הגונה של דברי הפוסקים, היא אינה מציגה כראוי את דעת הפוסקים המקילים, ומתעלמת מהרקע ההיסטורי של תשובות הפוסקים בנושא. נבאר נקודות אלו אחת אחת.²⁷

מהרש"ם

הרב פישר טען כי דברי המהרש"ם (ח"ו סי' קט) עוסקים ב'גיור קטין שמחלל שבת... אין מדובר בגרות של גדול ללא קבלת מצוות'. ואולם בפתיחה לתשובה נכתב שמדובר בשאלה כללית על אודות התופעה של אימהות וילדים הבאים להתגייר יחד:

בדין נשואי התערובות שנתהוו כעת בעוונותינו במדינתכם... ויש מהם שבאו הנשים

הנכריות להתגייר הם ובניהם ולמולם.

המהרש"ם מתיר לגיירם תוך שהוא מציין שבמשפחות אלו 'אבותיהם מרגילים אותם [את הילדים] לכתוב בשבת קודש וכדומה...'; והוא מגדיל לעשות ומגדיר ילד שגדל במשפחה כזו כ'תינוק שנשבה בין העכו"ם'. כדי להיות 'תינוק שנשבה' צריך כמובן ששני ההורים ינהלו אורח חיים שאינו דתי. ברור אפוא שהאם הגיורת אינה שומרת שבת ומגדלת את

25. לשיטתו של מו"ר הרב מלמד בעניין עמדת הרבנות הראשית ראה בהרחבה במאמרו: 'במצב הקיים, יש לאפשר גיור מסורתיים', בשבע, כ"א באדר ב' ה'תשפ"ב; וראה גם במאמרו: 'הרבנות הראשית ושאלת הגיור', ג' באייר ה'תשפ"ב.

26. פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סי' סה; וראה גם משפטי עוזיאל יו"ד ב, סי' נח; נחלת צבי, עמ' קסב; השיב משה, סי' נא. לענ"ד ניתן לראות בפוסקים רבים מסלול נוסף: 'קבלת המצוות' היא הצהרה מחייבת, אולם הכנות איננה מרכיב מעכב, ובשעת הדחק בית הדין יכול לערוך גיור גם כאשר הוא מעריך שהצהרת הגר היא מן השפה ולחוץ, משום ש'דברים שבלב אינם דברים', והגיור תקף בדיעבד. ההנחיה שלא לגייר גר שלא קיבל אחת מן המצוות נוגעת רק לגר שמצהיר שאינו מקבל עקרונית את המצוות.

27. ככלל, רוב המקורות שהובאו בפרק זה הם המקורות שהציג מו"ר הרב מלמד במאמרו: 'גיור למי שמתכוון לחיות כמסורתי', בשבע, ז' באדר ב' ה'תשפ"ב. במאמרו האחרון התייחס הרב פישר בעיקר למאמר זה ולמאמרים הראשונים של הרב מלמד, שמאז הספיק לכתוב ולבאר את הדברים עוד, אלא שנתייחס בתגובה זו למקורות שהביא הרב פישר כדי לתת מענה מדויק למאמרו.

בנה כתינוק שנשבה, ואף על פי כן הורה המהרש"ם לערוך גיור של האם והילדים במצב זה, וקבע שגם אם הגיורת תחזור לסורה - הגיור יהיה תקף.²⁸

הרב יוסף משאש

ביחס לעמדת הרב יוסף משאש²⁹ טען הרב פישר (הע' 34) שהוא לא התכוון להקל במקרה של גיורת שידוע שלא תשמור מצוות. אך דא עקא שהרב משאש כתב ש'דבר זה לגייר כל הבא להתגייר פשוט הוא בכל מקום בכל ערי המערב, ובכל ערי אלג'יריאן וטוניס'. האם ניתן לגייר את 'כל הבא להתגייר' מבלי לגייר גם גרים שאינם מתכוונים לקיים אורח חיים דתי? דיין המחויב לשיטה המחמירה (בית יצחק ודעימיה) אינו יכול לגייר את 'כל הבא להתגייר'. יתר על כן, בשולי תשובתו מציין הרב משאש כי 'גם ראינו כמה וכמה גרים שלא לשמן באו לשמן והיו גרי צדק באמת וישר'. כלומר ברירת המחדל של גיוריו היא שהגרים אינם גרי צדק באמת וישר. בתשובה אחרת³⁰ המליץ ר"י משאש לגייר נוכרית שחיה עם כהן, בנמקו שיש לקוות שבעקבות הגיור הבעל היהודי 'יוכל לקיים את הדת לפנייה לאכול מצה וכו' וכו', כי עתה הוא פרוע מכל המצות כי מתבייש בדתו לפנייה'. מדוע תקוותו היא רק שהבעל יאכל מצה³¹ וכדומה? האם אין הבעל מחויב, יחד עם אשתו, לקיים אורח חיים דתי מלא אחר הגיור? על כורחנו שביקש לגייר כדי לעודד תהליך של התקרבות מועטה למסורת, אבל לא דרש קיום אורח חיים דתי כתנאי לביצוע הגיור. עוד נסביר שההתבוללות והחילון היו רווחים מאוד באלג'יר בתקופה זו, בהשפעת השלטון הצרפתי. כך למשל כתב ר"י משאש (מים חיים ב, ס' קיז) שאין טעם להטיל סנקציות על מתבוללים:

שגדר של קש וגבבא זה. לא יעצור בעד תאותם, למנעם מעון זה, ואם שיטות אלו היו מועילות היו עושים כן גם למחללי שבתות בפרהסיא בכל מין חלול, שגדול עונם מזה.

הרי שחילול שבת והתבוללות היו מציאות שכיחה שאין בכוח הרבנים לעצור. בתשובה הנוגעת למשפחה שהתגלה בה שהסתבא הייתה נוכרית³² כתב שאין לסמוך על סברת 'מי לא טבלה לנידתה', משום שמדובר ב'בני הדור הפרוץ הזה של ערי אלג'יריאן שאינן טובלות לנידתן'.³³ הרי שהמצב הדתי באלג'יר לא אפשר להניח כברירת מחדל שהמתגיירים יקיימו אורח חיים דתי.

הרב משה שמואל גלזנר

הרב פישר כתב כי דברי הרב משה שמואל גלזנר עוסקים רק באיסור 'הנטען' המבואר ביבמות (כד ע"ב): 'לא מדובר כאן במקרה שהמתגיירת אינה מתכוונת לשמור תורה

28. שם, סוף ס' קיא.

29. מים חיים ג, ס' קח.

30. אוצר המכתבים א, תמו.

31. מצווה שבלי ספק איננה מאפיין בולט של אורח חיים דתי, אלא של שמירת מסורת ברמה נמוכה. זאת ועוד, הוא לא הזכיר דבר על המצוות שהגיורת עצמה עתידה לשמור.

32. מים חיים ג, ס' סח.

33. ואף על פי כן הורה לגיירן, מבלי להזכיר שחובה לוודא שמשפחה זו תשנה את אורחות חייה החילוניים.

ומצוות'. האמת היא כזו: בחודש אייר תרס"א פרסם הרב גלזנר את קונטרס 'חקור דבר', ובו ביאר באריכות את ההיתר לגייר נוכריות הנשואות ליהודים בנישואים אזרחיים, מבלי שעסק ישירות בשאלת שמירת המצוות. בתוך חודש אחד קיבל שתי ביקורות: הרב ישעיהו זילברשטיין³⁴ כתב לו שגיורים אלו אינם נחשבים לשם שמיים ואין לעורכם לכתחילה, והרב יששכר דוב קאהן³⁵ התנגד לגיור משום ש'קבלתם לא מהני מידי כי יש אומדנא דמוכח שהאנשים האלה הם מחללי שבת בפרהסיא ואוכלים נבילות וטריפות'. במענה לכך כתב הרב גלזנר (תל תלפיות ט, גיליון כ), תמוז תרס"א, עמ' 251):

כפי הנראה מקראי ומגמרא ורמב"ם, עיקר החשש בגרים שלא לשם שמיים שלא יסיתו אותנו לשוב מאחרי השם ולעבוד עבודה זרה, וכל שבטוח לנו שהגר מניח על כל פנים אמונתו בלב שלם סגי בהכי לקבלו בעדת ישראל.³⁶

כלומר כל עוד הגר עוזב את דתו הקודמת בלב שלם ומזדהה באופן עקרוני עם דת ישראל - די בכך כדי לגיירו. אם כן, ב'חקור דבר' התעלם הרב גלזנר משאלת שמירת המצוות משום שהיה פשוט לו שהיא אינה מעכבת. רק לאחר הביקורת של דברי המחמירים, שטענו שהמתגיירים אינם שומרי מצוות, נדרש לבאר נקודה זו בפירוט. באותה מידה אין יסוד לקבוע שהפוסקים הרבים שהתירו לגייר במקרים של התבוללות והתעלמו משאלת שמירת המצוות עשו זאת משום שקיבלו את עמדת המחמירים כמובנת מאליה, ואדרבה, הנכון הוא שמאחר שהמקילים התעלמו משאלת קבלת המצוות והתירו גיור במצב של התבוללות, למרות זעקות וטענות המחמירים - הרי שהקלו לגייר אף שהיה קרוב לוודאי שהמתגיירים לא יקיימו אורח חיים דתי.

הרב ישראל בארי

הרב פיישר טען כי הרב ישראל בארי 'לא כתב את דבריו להלכה למעשה' אלא 'רק נתן הסבר למנהג בתי הדין'. ראשית יש לתמוה על הרב פיישר, שיודע אפוא היטב ש'מנהג בתי הדין' הוא לגייר במצב כזה, אולם בה בעת כותב ש'לדעתך, אין מי שמתיר גיור כזה'. מהו בדיוק 'מנהג בתי הדין' אם לא 'הלכה למעשה'³⁷? שנית, ולעצם העניין, הרב פיישר טען שהרב בארי דיבר על אנשים 'שמתכוונים לשמור את עיקרי המצוות', בדומה לשיטת ה'אחיעזר'. אלא שהרב בארי כתב:

34. תל תלפיות ט, גיליון יח, אמצע סיוון תרס"א, עמ' 223.

35. בינת יששכר, אה"ע סי' טז.

36. וראו כן גם בשו"ת רשב"ן, אה"ע סי' לז; ר"י ברקוביץ', 'סיני' עז, אות ג; רא"א פרייס, משנת אברהם, לא תעשה קטז, עמ' רעד.

37. בספרי הפוסקים פזורים עשרות תיאורים על שבימינו נוהגים בתי הדין לגייר גרים שברור שלא יקיימו אורח חיים דתי. חלק גדול מהעדויות נמצאות בדברי המחמירים, שעמדו על התופעה ותיארו אותה בחריפות: בית יצחק ב, יו"ד סי' ק; בינת יששכר, אה"ע סי' טז; מהרש"ג, יו"ד סי' לד; דבר אברהם ג, סי' כה; וישאל שאול, יו"ד סי' ל; לך שלמה, אה"ע סי' כט; אג"מ א, סי' קנט; חלקת יעקב, יו"ד סי' קנ; אחיעזר ג, סי' כח; רבי ברוך סי' יד; וכתורה יעשה כו, ב; בית אב"ב, אה"ע סי' קכט; יביע אומר א, יו"ד סי' יט; ב; שם, אה"ע סי' ג, ועוד רבים. ועיין גם במאמרו של הרא"מ ולקובסקי ב'תבונה' א (שנת תש"א), עמ' קו. תיאורים כאלה קיימים גם אצל רבים מהמקילים, למשל ב'אלה דברי הברית', ח"ג פרק כא סעיף א, לר"ח הירשנזון; אבן יעקב, חגיגה סי' מד, לר"י מסקין ועוד.

גם אצלנו שלפעמים מגיירים גדול הנמצא בקיבוץ חפשי **שידוע לנו בבירור שתיכף אחרי גירותו לא יקיים אפילו מצוה אחת מן המצוות** וגם קבלתו אינה אלא מן השפה ולחוף כי ילמד מדרכי חבריו היהודים שמתנכרים לתורה... ובהמשך הוסיף וכתב³⁸ 'שאנו נוהגים לגייר נשים **שאנו יודעים שלא ישמרו טהרת המשפחה ואין תמים שיאמין להם** בכגון זה'. הרי שבתני הדין של הרבנות הראשית היו מגיירים חילונים גמורים, שבלתי אפשרי לכוונתם אפילו מסורתיים. כדי לבסס את המנהג ביסודות ההלכה הרב בארי מציע, בדומה לרב עוזיאל, להגדיר את קבלת המצוות כקבלה כללית ולא כהתחייבות אישית לשמור אותן. הוא אומנם משתמש בלשון 'אילולי דמסתפינא', אך לא מסתייג ממנו או קורא לביטולו, אלא אדרבה מבקש לבססו: 'ואם ירצה השם כשאשנה פרק זה - נחפש מקורות לזה'.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל

הרב פישר טען תחילה שהרב בן ציון מאיר חי עוזיאל דיבר 'בכמה תשובות שעוסקות במקרים מוגדרים', ולא ניסה להגדיר שיטה הלכתית. בפועל, הרב עוזיאל השיב כעשר תשובות בנושא זה, וכמעט בכולן צידד בגיור.³⁹ נשיב על כך באמצעות ציטוט דברי השואל בפסקי עוזיאל (בשאלות הזמן, סי' סה):

בימינו אלה יש בינינו בעוונותינו הרבים אנשים מבני ישראל שנזדווגו עם נשים נכרות... יש שאינם שומרי דת שבתות וימים טובים ומאכלות אסורות ומצות עשה ולא תעשה, ואנחנו נבוכים איך לעשות כן... ברור שהשואל, הרב יהודה ליאון כלפון מטיטואן, הציג שאלה כללית על מדיניות הגיור הנכונה. לשאלה זו השיב הרב עוזיאל:

ובדורנו זה אחראית וקשה מאד נעילת דלת בפני גרים, לפי שהיא פותחת שערים רחבים ודוחפת אנשים ונשים מישראל להמיר דתם ולצאת מכלל ישראל, או להטמע בגוים... וירא אנכי שאם נדחה אותם לגמרי על ידי זה שלא נקבל את הוריהם לגרות נתבע לדין ויאמר עלינו: את הנדחת לא השיבותם ואת האובדת לא בקשתם.

יצוין שבדומה לרב גלזר, גם לדעת הרב עוזיאל שאלת שמירת המצוות מובנת מאליה. ברוב תשובותיו התעלם ממנה וצידד בגיור. בעקבות שתי שאלות שהציפו בעיה זו⁴⁰ התייחס לטענת המחמירים, לפיה לא ניתן לגייר בני זוג של יהודים מתבוללים משום שאינם מתכוונים לשמור את המצוות כראוי, וביאר את משמעות קבלת המצוות בהרחבה. שנית, הרב פישר טען שאין לקבל את דעת הרב עוזיאל נגד רוב הפוסקים. ואולם, כפי שראינו, ועוד נראה, פוסקים רבים החזיקו בדעה שניתן לקבל גרים שקרוב לוודאי לא יקיימו אורח חיים דתי. במאמרו של הרב פישר הוצג רק מיעוט מדעות הפוסקים, וגם מיעוט זה התפרש למרבה הצער באופן שגוי. שלישית טען הרב פישר כי הרב עוזיאל לא

38. נחלת צבי, עמ' קסב.

39. מלבד במקרה של גיורת וכהן, פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סי' סג.

40. משפטי עוזיאל, ח"ב יו"ד, סי' נח; פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סי' סה.

הקל 'במקרה שידועים בוודאות שאין בכוונת המתגייר לשמור תורה ומצוות'. נצטט (משפטי עוזיאל ב, יו"ד ס' נח), וישפוט הקורא:

מכל האמור מתבררים הדברים כשמלה: גר שקבל עליו המצות ועונשן, **אף על פי שידוע שלא יקיים אותם** - מקבלים אותו אחרי שהודיעו לו מצות קלות וחמורות ענשן ושכרן...

הרי שהקל גם במקרה של גר ספציפי שידוע שלא יקיים מצוות. מעבר לכך, הגדרת הרב פישר מטעה את הקוראים. הצעתם של המקילים בימינו איננה לגייר גרים שבוודאות לעולם לא יקיימו אורח חיים דתי, משום שאכן במציאות לעולם אין מדובר על ודאות גמורה. כל גר ייתכן שבסוף יפתיע את בית הדין ויתחזק בשמירת תורה ומצוות כראוי, אפילו אם בשעת הגיור אין זה נראה שכך יהיה. המקורות שהביא הרב פישר בניסיון לסתור את דבריו המפורשים של הרב עוזיאל מראים שהרב עוזיאל דורש אמונה בה' ורצון להצטרף לעם ישראל ולהתקרב לתורת ישראל, כאלו שמאפיינים יהודים מסורתיים או אולי חילונים, אך לא התחייבות לקיום אורח חיים דתי. בסיום דבריו הרב פישר טוען כי 'אדם שמתגייר ואינו שומר עיקר המצוות, בוודאי אינו מאמין שתורה משמיים ואינו מאמין בהשגחת ה'". טענה זו אינה מבוססת, ומלמדת על חוסר היכרות עם אורחות חיים של מאות אלפי יהודים במדינת ישראל. מלבד זאת, היו פוסקים שהשיבו באופן ישיר לטענה זו, לדוגמה הרב אברהם אהרון פרייס, שהסביר: 'גרים הנ"ל גם כן מודים באל אחד וכופרים בעבודה זרה, אלא שאין מקבלים עליהם בכל לבם למלאות את חוקי התורה מפני שנראה להם כעול כבד שאינם יכולים לשאת אותו'.⁴¹

'נהר מצרים'

לגבי דברי הרב רפאל אהרון בן שמעון, רבה הראשי של קהיר ומחבר שו"ת 'נהר מצרים', טען הרב פישר:

הוא לא דיבר על הדין השני שהייתה אומדנא ברורה שאין בכוונת המתגיירת לשמור תורה ומצוות.

אין מחלוקת על העובדה שה'נהר מצרים' לא כתב שהגיורת לא תשמור מצוות, אבל הוא כתב שבית הדין יודע שהגיורת צפויה לחזור לסורה במקרה של ביטול הנישואין או פרידה:

אנחנו מתנים ומבארים להאשה המתגיירת שאפילו אם הבעל אשר עמה, לא יחפוץ לישא אותה אחרי זאת ויעזבנה לנפשו, היא מקבלת הדת מרצונה, ואין סיבת גירותה תלוי בסיבת נישואיה עמו, והיא אומרת כן, ואף על פי שאנחנו יודעים דברים שבלב, אין אנחנו מדקדקים הרבה.

ואכן, באות ל', ביאר שבית הדין נוקט זהירות בגרים אלו:

שאינן נכון למהר להשיאו אשה ישראלית, בטרם תתגלה צדקתו ואמונתו בדת ישראל, כי ח"ו אם יחזור לסורו הלא קידושיו קידושין... וצריכה ממנו גט...

41. משנת אברהם, לא תעשה קטז, עמ' רעד.

ואז - במקרה המתואר עלולה להיגרם בעיה של עגינות. הרי פעמים רבות גרים אלו חזרו לסורם וגרמו בעיות, ובכל זאת לא נמנעו מלגיירם. וביחס לנשים, שגם אם תחזרונה לסורן לא תיגרם בעיית עגינות קשה - אף לא המליץ להמתין שתתברר צדקתן. ושם באות ל"ו כתב שהוא מצריך את הזוג לפרוש ג' חודשי הבחנה: 'הגם שאיני בטוח אם הפרשתם בטוחה, כי אי אפשר להושיב עליהם שומר'. ועוד תיאר בהלכות כתובות (אות י') על הנערות היהודיות שלמדו בבית הספר עם הנוכרים, שהן: מתלמדות מדרכיהם יבזו לדיני הנדה וטבילתה וא"כ לריק הוא להשביעם פן יעברו גם על השבועה ונמצינו מכשילים גם בחומר השבועה. לסיכום, היהודים שלמדו עם הנוכרים בבתי הספר לא קיימו אורח חיים דתי, והגרים היו צפויים לחזור לסורם במקרה של ביטול הנישואין או מריבה, תוך יצירת בעיות עגינות קשות. ועוד, ברור היה לרב בן שמעון שלא ניתן לסמוך על הבטחתם לפרוש ג' חודשי הבחנה. ואחר כל זאת, לא נמנע מלגיירם.⁴²

רבי שלמה קלוגר

רבי שלמה קלוגר פירסם בשו"ת 'טוב טעם ודעת' (קמא סי' רל):
אחד שהיה בנו בעל מלחמה [חייל] ועמד בין הנכרים, שנתדבק נפשו בנכרית וזנה עמה כמה פעמים, ואח"כ חזר לבית אביו עמה, ודעתה להתגייר.
ר"ש קלוגר הסכים לגיור זה, וציין ש'אם לא נתיר לו יחזור עמה לדתה וקרוב להשתמד', וגם 'יחזור עמה לדתה ומקומה'. ברור שיהודי כזה שקרוב להשתמד, ואם לא נגיירו יחזור עימה למקומה, איננו ירא שמיים כלל. הסיכוי שהוא ובת זוגו ישמרו אורח חיים דתי קלוש מאוד.⁴³ הבנה זו משתקפת גם מספרו 'תולדות שלמה' על מגילת רות (פתחה ד), שם כתב לגבי גיורה של רות שנעמי אמרה לה שיקשה עליה לשמור את כל המצוות 'ואם כן קשה עליך הדבר להתגייר'. ואולם רות השיבה לה שכשם שכל יהודי אינו יכול לשמור את כל תרי"ג המצוות, ושלמות התורה מגיעה מעם ישראל כולו, 'כמו כן המה "עמי" גם כן, וגם לי יועיל קיום השני להשלים חסרוני... ואין אני מתיירא מפני התרי"ג מצות'. עוד הוסיפה נעמי לטעון בפני רות שמא תעבור על איסור עבודה זרה, ו'בזה יוצאין מן הכלל ממש, מה שאין כן בשאר מצות, ואם כן אולי לא תוכל לעמוד במצוה זו', ועל כך השיבה לה רות: 'ואלוהיך אלוהי. ובזה תוכל לעמוד שלא תעבוד עבודה זרה, ואז אף אם לא תקיים שאר המצוות, הוי בכלל כל ישראל'. הרי מבואר שאף על פי שנעמי ידעה שיקשה על רות לשמור את כל המצוות, האפשרות להישמר מאיסור עבודה זרה בלבד, 'אף אם לא תקיים שאר המצוות', מאפשרת את הגיור.

42. ויותר מזה הבין הרב עובדיה יוסף, יביע אומר ב, אה"ע סי' ג, בדעת הנהר מצרים, שדן על אודות גרים לשם אישות, והביא דברי המחמירים, בהם מהרש"ג המחמיר כי 'ידוע שגם אחר גרותן מחללים שבת', אולם סיים: 'הן אמת כי עתה פשט המנהג לקבל גרים כאלה, וכמו שכתב הרה"ג מרא דאתרא בספר נהר מצרים'. הרי שהוא ראה סתירה חזיתית בין עמדת הנהר מצרים לעמדת הבית יצחק ודעימיה, ולא טען שהנהר מצרים כלל אינו חולק על דעתם.

43. בשולי התשובה הסכים לערוך את הגיור גם אם הזוג מסרב לפרוש ג' חודשים, אפילו אחר שנאמר להם שבכך הגיור תלוי. ועוד, שר"ש קלוגר, שם סי' רכט, תיאר בעצמו את החילון והפריצות השכיחים בדורו: 'בזה הזמן דפרוצים בעברות ובפרט בזנות, ואף בפנויה שייך אסור נדה כמו באשת איש כידוע כל זה, ואם כן חשודים על הנדה, ולא שייך לומר מי לא טבלה לנדתה'. זו הייתה אפוא מציאות רווחת.

הפוסקים שהובאו בפרק זה הם המעט שהוזכר במאמרו של הרב פישר, אולם למעשה פוסקים רבים הקלו בצורה מפורשת, ובע"ה דעות אלו תפורטנה בהרחבה בספר של מו"ר הרב מלמד שעתיד לראות אור בקרוב.⁴⁴

ב. תשובות הפוסקים לאור הרקע ההיסטורי

כדי לעמוד על עומק סוגיה זו חשוב מאוד לעיין היטב בהקשר ההיסטורי שבו ניתנו תשובות הפוסקים. המעיין ייווכח שמנהגם של רוב הרבנים היה להקל.⁴⁵ לשם כך ננתח את תשובות הפוסקים שנכתבו בנוגע לגיורים באוסטרליה (עיונים דומים נערכו במדינות נוספות). בשנת תרי"ב עסק הרב גבריאל אדלר, רב ואב"ד באוברדורף שבשווייץ,⁴⁶ בשאלה שעניינה יהודים שנשאו נוכריות באוסטרליה. הוא הסתפק אם ניתן יהיה לגייר את בניהם, אף ש'אין כאן בית דין ומקוה', והתיר. לגבי גיור הנשים כתב הרב אדלר שלכתחילה יש להצריך שלושה דיינים מלומדים כדי לבצע את הגיור, אולם 'בוודאי קשה למצוא במדינות ג' דגמירי, והלוואי שיהיה אחד בהם דגמיר'. ובכל זאת הפציר בשואל 'להתאמץ בכל כח שיסאו פוחזים הללו ישראליות או שיטבלו הנכריות לשם גרות'. כיצד ציפה שהגיורות תשמרנה מצוות אם אין כמעט יהודי מלומד אחד במדינה, וגם אין שם מקוה? עשור לאחר מכן, בשנת תרכ"ב, גייר הרב יעקב ספיר, שד"ר ותלמיד חכם חשוב, אישה נוכרית שהייתה נשואה ליהודי באוסטרליה, ללא אישורו של רבה של אנגליה והמושבות, הרב נתן אדלר.⁴⁷ במענה לביקורתו של הרב אדלר ציין הרב ספיר בין השאר את מצבה של הגיורת:

מתנהגת בדת יהודית עד שצמה גם ביום הכיפורים (ואולי גם טובלת לנדתה, דהויא כגיורת) ואינה חסרה כלום רק הטבילה והיא מוכנת כבר לטבול לשם יהדות ולקבל עול המצות.

ועוד הוא מתאר: 'מתנהגת בדת יהודית וגם צמה ביוה"כ ושומרת שבת'.⁴⁸ היה ניתן לחשוב שהוא מצפה שהגיורת תהיה דתייה (אף שכתב רק ש'אולי גם טובלת לנדתה', אע"פ שמבחינתה היא כבר 'מתנהגת בדת יהודית'), אלא שמתיאוריו האחרים על הקהילה עולה שאף שהיהודים במקום היו בעלי זיקה ליהדות ושמרו מקצת מצוות, הם לא הקפידו על איסורים חמורים:

44. עי' למשל שו"ת אדרת אליהו, יו"ד סי' פה לר"א גוטמכר, שכתב 'שגם אם אין לדיין ראייה שיהיה טוב אם רק יש שפיטה עתה שאין טעמו עבור טובה כגון שכבר היה לו טובה יש לקבלו'; שו"ת פרחי כהונה, אה"ע סי' י, שהתיר לגייר במצבי התבוללות אע"פ ש'מה שקבלה עליה דת יהודית היינו דוקא באותו מקום ובאותו זמן שהיא לפני מורה צדק, אבל אחרי כן אינה זוכרת מה שאסר עליה הרב המורה. והגורם לזה הוא לפי ראיית עיניה בבעלה דלא חש ולא מרגיש להתרחק מן האיסור'. ועי' דברי חזקיה ב, יו"ד סי' א; התבונה (שנת תרפ"א-תרפ"ב) סי' יג, טו, כ, כה; ויען אברהם סי' מט; 'קול ירושלים' שנה ד חוברת ג-ד אות כ; והשיב משה סי' נ-נא; מקוה המים ה, אה"ע סי' ב. ועי' באריכות דעת רבני צפון אמריקה במאמר שכתבתי לצד הרב ד"ר חיים ויסמן, 'הגיור בצפון אמריקה', אתר ישיבת הר ברכה, ד' באב תשפ"ב.

45. עי' במאמרו של מו"ר הרב מלמד: 'דעת המקילים בגיור אינה דעת מיעוט', בשבע, כ"ח באדר ב' ה'תשפ"ב.

46. 'שומר ציון הנאמן', מחברת ד דף רכח ע"א.

47. אבן ספיר, ח"ב עמ' קסז.

48. שם, עמ' קמ.

אף שיש להם היום שוחט טוב וירא ה' נשארו על מנהגם הרע כי בשר הטרפה מצוי להם בכל עת ובכל מקום, והכשר רק לעתים מזומנים ורחוק מקום. ויהודים רבים נישאו לנוכריות באין מפריע, ובקהילות הללו 'אין להם רב ומורה'.⁴⁹ כיצד ציפה שהגירות תימנע מאכילת נבלות וטרפות אם יהודי המקום אינם נמנעים מלאוכלן? בפועל גם הרב נתן אדלר⁵⁰ עצמו הקל ליהודי אוסטרליה במצבי דחק: שלילת ההיתר מהזוג לקיים טקס [גיור] תקפח את בתי הכנסת לא לבד מחבריהם בהווה אלא גם מצאצאיהם... מה נוכל לעשות כדי לקיים אותם ואת צאצאיהם בקשריהם ליהדות?

כלומר גם הוא הקל בשעת הדחק לגייר לשם אישות, חרף המצב הרוחני במדינה. כשלושים שנה לאחר מכן, בשנת תרנ"ג, שאל הרב אברהם הירשוביץ,⁵¹ יליד ליטא ואז בשליחות באוסטרליה, את הרב יעקב ריינוביץ, ראב"ד לונדון, ואת רבי שמואל סלאנט, רבה של ירושלים, אם ניתן להקל שנשים תעמודנה על טבילה של גירות: באשר מקוה לבנות ישראל אין פה תחת יד ישראל, רובם רחמנא ליצלן נוהגים מנהג מינות שרוחצות באמבטי בביתם, וסוברות כי בזה נטהרו לבעליהן, רק הצנועות ילכו לטבול בים...

שאלתו היא אם אפשר שנשים תעמודנה על הטבילה ולא גברים. הרי שכארבעים שנים לאחר דברי הרב גבריאל אדלר, מקוה כשר עדיין איננו בנמצא, ואף על פי כן נהגו לגייר, ועסקו רק בשאלה אחת הנוגעת לטבילה. חשוב לציין שהרב ריינוביץ' והרב סלאנט השיבו בחיוב לשאלתו והתירו את הטבילה באופן הזה,⁵² מבלי להזכיר כלל חובה לוודא התחייבות כנה של הגרים לשמור את כל המצוות. בשנת תרנ"ד כתב הראשון לציון הרב יעקב שאול אלישר⁵³ לרב אברהם הירשוביץ על גיור לשם אישות. בתשובתו מאריך הרב אלישר לבסס את היתר הגיור והנישואין, וקובע:

ליכא למימר בזה שנתגיירה לשום איש דהא בעודה נכרית היתה נשואה עמו בפרהסיא ואין מכלים. **ובודאי שזאת היתה כוונתה לידבק בדת ישראל יותר לקיימה.**

והסכימו עימו מחותנו הרב פראג, ואב"ד לעדת הספרדים בירושלים הרב רפאל יצחק ישראל (שם). שוב, היה ניתן לחשוב שבניסוח 'לידבק בדת ישראל' הכוונה לקיים אורח חיים דתי, אלא שתיאוריו הקשים של הרב הירשוביץ על המצב באוסטרליה אינם מותירים מקום לספק. בהקדמה לספרו של הרב הירשוביץ, בירך אותו הרב יצחק אלחנן ספקטור על פעולותיו החשובות 'לחזק את יסודי הדת במדינתו, הן בבשר כשר ובמקוה כשרה'. בעמודים 27 ו-32 ביקש ממנו ידידו הרב אריה ליב ראשקעס, אב"ד שניפישאק, להתרחק מסידור גיטין במדינה, משום ש'למצוא סופר ועדים כשרים הדבר קשה מאד'.

49. שם, עמ' קלה.

50. בית ישראל באמריקה, עמ' 297.

51. בית אברהם, עמ' 47.

52. שם, עמ' 48-49.

53. ישא אי"ש, אבה"ע סי' ז.

יש לציין שבית ספר יהודי מלא הוקם לראשונה באוסטרליה רק בשנת תש"ט. עד אז למדו כל הילדים היהודים בבתי ספר נוכריים.⁵⁴ נוכח המצב ההיסטורי ברור לגמרי שהתקווה הייתה שהגירות תאמצנה זהות יהודית או לכל היותר תנהגנה כמסורתיות, ולא סביר לצפות שהן תקיימנה אורח חיים דתי. הפוסקים, שלא ביארו בפירוט ובתוקף את חשיבות עניין קבלת המצוות במדינה כאוסטרליה, שבה ככלל היהודים לא היו דתיים, ובמקומות רבים לא היו צורכי דת בסיסיים, סברו שלאור חומרת סכנת ההתבוללות בעיות אלה אינן מונעות את הליך הגיור, ולא ניתן להסביר שראו בקבלה כנה לשמור את כל המצוות 'מובן מאליו'. התיאורים החיוביים של חלק מהפוסקים הנזכרים בדבר רצינותן של הגירות במצוות הדת היו בבחינת 'חצי הכוס המלאה', והם תואמים להפליא לעמדה שמבקשת להבליט את המצוות הרבות שמסורתיים מקיימים, בהן חגי ישראל, אמונה בה' ומצוות בין אדם לחברו. לכן, מלבד עשרות הפוסקים שהקלו במפורש, ניתוח היסטורי-הלכתי של דברי עשרות פוסקים נוספים מוכיח שגם הם הקלו בגיור, כל אחד כפי עניינו.⁵⁵

ג. טענות כלליות נגד פסיקת הרב מלמד

הרב פ"ר טען שהרב מלמד 'מחפש בכל מיני פוסקים לא מוכרים ועל פיהם לפסוק הלכה נגד הפוסקים המובהקים'. מעבר לקו המחשבה המוזר המכנה את הרב גלזר, מהרש"ם, הרב עוזיאל וגדולי ישראל אחרים 'כל מיני פוסקים לא מוכרים', טעון זה אינו משקף את המקובל בספרות ההלכתית, ומבטא ניסיון לסתימת פיות. כידוע לכל לומד בעיון, דרכם של פוסקי הלכה המבררים סוגיה לשוטט בכל ים ההלכה והשו"תים, לעיין בהם, לברר את דעות הפוסקים, מוכרים ושאינם מוכרים, ולשקול את משקלם ומשקל דעתם. במקרה שלנו הראינו שפוסקים רבים וחשובים, מכל העולם, הקלו בזה. הסתפקות במקורות המצוטטים לרוב ב'ספרי המלקטים', תוך התעלמות מאין ספור המקורות הקיימים בספרי השו"ת ובכתבי-העת, מונעת מהמעייין לעמוד על האמת. אגב, גם מי שלא הכיר את דברי המקילים וקרא את דברי המחמירים המוחים נגד המנהג הרווח להקל בגיור - אמור היה לשאול את עצמו מי הם כל אותם פוסקים שהקלו וכנגדם צעקו בקול גדול המחמירים, ומה היו נימוקיהם, ובחיפוש קל היה מוצא אותם. עוד טען הרב

54. זמן יהודי חדש, עמ' 135; ראה גם באתר האנציקלופדיה היהודית הווירטואלית, jewishvirtuallibrary בערך: 'טיול וירטואלי בהיסטוריה של יהדות אוסטרליה', שם נכתב שלאחר מלחמת העולם השנייה היגרו יהודים רבים לאוסטרליה. המהגרים ממזרח אירופה התאפיינו ברמה דתית גבוהה יחסית והגיעו בעיקר למלבורן. לעומתם המהגרים ממערב אירופה, החילוניים יותר, הגיעו לסידני. אבל אם המהגרים הגרמנים וההונגרים היו חילוניים בהשוואה לרוסים ולפולנים, הם עדיין היו הרבה יותר דתיים מהאוסטרלים', כלומר טובים היו החילוניים של אירופה מהדתיים של אוסטרליה.

55. לדוגמה: תשובת הרב יהודה ליב צירלסון, רב קיימברידג' והמדינה, בשו"ת עצי הלבנון, סי' סד, לפרנמבוקא בברזיל, אזור שלא הייתה בו קהילה דתית בעת החדשה; תשובת הרב אריה ליב ברוידא, אב"ד לבוב, מצפה אריה, סי' מא, לגייר במקרה של איש צבא שדר עם נוכרית ורוצה לגייר 'מחמת שהדבר הזה הוא למורת רוח לאמו והיא אינה מתרצית בכך'; תשובת הרב מנחם קירשבוב, אב"ד פרנקפורט, בשו"ת מנחם משיב א, סי' מב, והתגובה שקיבל בשו"ת חלקת יעקב, יו"ד סי' קנ; תשובת הרב אלתר שפירא, אב"ד צ'רנוביץ, הרב דוד הורוויץ אב"ד ורב סטניסלב, הרב אליעזר גרינוולד אב"ד וראש ישיבה בצעהלים וסאטמר, בשו"ת קול יהודה, סי' כד-כח, תוך השוואת המקילים למחמירים שם; שו"ת הרב פינגרהוט סי' יד, תוך השוואה לסי' טו.

פישר שהרב מלמד בנה שיטה שלמה על פסיקות יחידאיות, ועל פוסקים שכתבו דבריהם במקרה נקודתי, שכתבו 'להלכה ולא למעשה' או שכתבו כחידוש ולא כפסק. טענות אלו נסותרות כבר בדברי הפוסקים שהבאנו, שכמעט כולם כתבו להלכה ולמעשה, ורבים מהם ביקשו להתוות מדיניות כללית ופרסמו את דבריהם בהתאם, דוגמת הרמ"ש גלזנר, הר"י משאש והרב"צ עוזיאל, ה'נהר מצרים', הר"י מסקין (אבן יעקב חגיגה סי' מד) והרב חזקיה שבתי (דברי חזקיהו ב, יו"ד סי' א). טענות אלו הן קו הגנה אחורי של המבקשים שלא להודות בקיומה של דעה מקילה.

סיכום

1. פוסקים רבים הקלו בפירוש לגייר כשהיה קרוב לוודאי שהגרים לא יקיימו אורח חיים דתי, מהם: הרב עוזיאל, המהרש"ם והרב גלזנר. ויש להאריך להביא ולבאר את כל דברי המקילים, ועוד חזון למועד.
2. דברי הפוסקים מונחים בפני תלמידי חכמים, ואין שום טעם להוציאם מפשוטם ולהכחיש שקיימת בכלל דעה מקילה, ועוד בסגנון תוקפני. הפוסקים עסקו במפורש בגיור של מי שלא מתכנן בכנות לשמור מצוות, והתירו זאת על בסיס נימוקים שונים.
3. יש לדחות את הטענות שהמקילים עשו זאת רק נקודתית או לא למעשה. הפוסקים הרבים שהקלו עשו זאת בצורה מפורשת, להלכה ולמעשה, חלקם בשאלות שהובאו לפנייהם, וחלקם כשיטה ובניסיון להתוות מדיניות.
4. עיון מעמיק ברקע ההיסטורי של התשובות מהקהילות היהודיות השונות מוכיח בבירור שעשרות פוסקים שהקלו בשאלת 'גיור לשם אישות' בעת החדשה, למעשה הקלו לגייר גרים שלא יקיימו אורח חיים דתי. שומה עלינו לעיין לא רק בדברי הפוסקים עצמם אלא גם ברקע לדבריהם שפותח צוהר להבנת התשובה כהלכתה.

תגובה לתגובה / הרב אורי בצלאל פישר

מבוא

בשני מאמרים השגתי על גישתו של הרב אליעזר מלמד. לאחרונה השיג על דבריי הרב דוד שץ, מרבני מכון 'הר הברכה'. אקדים ואומר שאני שמח שהרב דוד שץ הגיב על דבריי וראה לנכון להתייחס לדברים.

עיון בדברי בעל ספר 'נהר מצרים'

כעת לגופם של דברים. אין ברצוני להיכנס עכשיו לתוך פלפול של כל מקור ומקור ולדון אם ההבנה של הרב דוד שץ נכונה או אינה נכונה. לא נראה לי שכך דרכם של הפוסקים. הגישה הנכונה היא לעיין בש"ס, בראשונים ובגדולי הפוסקים. כבר טענתי שוב ושוב שאין מעיינים בדברי כל פוסק ופוסק. יש מדרג לפוסקים ואינם שווים במעמדם ההלכתי לעניין פסיקת הלכה. על אף זאת, כיוון שראיתי שהרב שץ כנראה מיהר בהשגותיו ולא עיין די בדברי הפוסקים, ראיתי לנכון להראות כמה השגותיו אינן נכונות. השבתי וכתבתי שבעל ספר 'נהר מצרים' לא ציין שהייתה אומדנא ברורה שאין בכונת המתגיירת לשמור תורה ומצוות; שם היה מדובר שיודעים שכל הגיור נעשה רק משום שרוצה להינשא אל היהודי. הרב שץ השיב על דבריי וכתב:

ואומנם דברי תורה עשירים במקום אחר, שכן ה'נהר מצרים' תיאר בהלכות כתובות (אות י') שהם אינם נוהגים כרמב"ם להשביע את הבאה ליטול כתובתה ששמרה את הדת כראוי וטבלה לנידתה משום ש'לדאבון לב הנשים הלועזות אשר למדו בנערותם בבית הספר לאומות העולם ומתלמדות מדרכיהם יבזו לדיני הנדה וטבילתה וא"כ לריק הוא להשביעם פן יעברו גם על השבועה ונמצינו מכשילים גם בחומר השבועה', ובכל זאת הוא מציין שבשעת החתונה משביעים אותה שתשמור, ואולי יש בזה 'הצלה פורתא'. הרי שהיהודים שלמדו בבתי הספר הנוכריים לא קיימו אורח חיים דתי, וקשה להאמין שיהודי שנשא נוכרית וביקש לגיירה התכוון להיות דתי יותר מאשר יהודי שנשא יהודייה, ועוד יותר קשה להניח זאת כמוכן מאליו ולא לבאר זאת ביתר פירוט.

איך אפשר להוכיח מהעובדה שיהודים רבים לא שמרו כל כך תורה ומצוות, שגם הנוכריה הזו שבאה להתגייר - יש אומדנא ברורה שאין בכוונתה לשמור תורה ומצוות? היכן יש כאן אומדנא ברורה? אם כן, נאמר כיום שכיוון שרוב היהודים אינם שומרים תורה ומצוות, יש אומדנא ברורה שכל מתגייר אינו מתכוון לשמור תורה ומצוות! מתמיה שעל פי דיוקים כאלו ממציאים גישה חדשה בגיור.

אוסף ואומר שבהערה שם ציין לדברי הרב עובדיה יוסף זצ"ל, ורצה ללמוד מדבריו שהבין מדברי בעל ספר 'נהר מצרים' שאפשר לגייר גם כשיש אומדנא ברורה שאין בכוונת המתגיירת לשמור תורה ומצוות. ואולם הדברים מפליאים ומדהימים, כיוון שאין לכך שום ראיה מדברי הרב עובדיה יוסף. יתרה מכך, הרב עובדיה יוסף כתב במקום אחר במפורש שאם יש אומדנא ברורה שאין בכוונת המתגייר לשמור תורה ומצוות, הגיור אינו חל. בספר 'משא עובדיה' (עמ' תכה) הוא כתב:

ונראה שאם הבאים להתגייר אמנם אומרים בפיהם שברצונם לקבל עליהם עול תורה ומצוות, אך בית הדין סבור על ידי אומדנא דמוכח שכל דבריהם מן השפה ולחוץ ולבם בל עמם, ומיד לאחר מעשה הגיור, יפנו עורף לתורה ולמצוות, וישליכום אחרי גוים - וודאי שאין לקבלם, **ולא שיך לומר בזה דברים שבלב אינם דברים, כל דאיכא אומדנא דמוכח ואנן סהדי שדעתו כך הו"ל כאילו פירש בהדיא, ולא חשיב דברים שבלב...** וממילא כשהגר או הגיורת ברצונם לגור בקיבוץ חפשי לאחר גיורם, ויש אומדנא דמוכח שימשיכו לאכול מאכלות אסורות או לחלל שבת וכדומה אין לקבלם. והכל לפי ראות עיני הדיין...

במקרה מסוים⁵⁶ טען הרב עובדיה יוסף שכיוון שהגר לא קיים מעולם שמירת תורה ומצוות, יש בכך הוכחה שמעולם לא הייתה קבלת מצוות, והגיור שלו מעולם לא חל: והנה מלבד כל הנ"ל, המתגייר הלז, סופו הוכיח על תחלתו, ונראה בעליל שמעולם לא קיבל עליו עול מצות ולנהוג כדת ישראל, וכל מה שעשה הוא רק כדי לבצע זממו לישא לו את בת ישראל אשר חשק בה לאהבה, וכל כיוצא בזה, אין שום ערך לגיורו.

56. שו"ת יביע אומר, ח"י יו"ד סי' כו.

עיון בדברי הרב יוסף משאש

הרב שץ טען נגדי בנוגע להבנתי בדברי הרב יוסף משאש, וכך כתב:

יתר על כן, בשולי תשובתו מציין הרב משאש כי 'גם ראינו כמה וכמה גרים שלא לשמן באו לשמן והיו גרי צדק באמת וישר'. כלומר ברירת המחדל של גיורו היא שהגרים אינם גרי צדק באמת וישר. בתשובה אחרת⁵⁷ המליץ ר"י משאש לגייר נוכרית שחיה עם כהן, תוך שהוא מנמק שיש לקוות שבעקבות הגיור הבעל היהודי יוכל לקיים את הדת לפניו לאכול מצה וכו' וכו', כי עתה הוא פרוע מכל המצות כי מתבייש בדתו לפניו. מדוע תקוותו היא רק שהבעל יאכל מצה וכדומה? האם אין הבעל מחויב, יחד עם אשתו, לקיים אורח חיים דתי מלא אחר הגיור?! על כורחנו שביקש לגייר כדי לעודד תהליך של התקרבות מועטה למסורת, אבל לא דרש קיום אורח חיים דתי כתנאי לביצוע הגיור.

שוב יש כאן דיוקים שאינם דיוקים. הרב שץ מזכיר את דברי הרב משאש שאומר שמדובר בגרים שמתגיירים שלא לשם שמיים ואינם גרי צדק, אבל מה זה קשור לעניין גיור כשיש אומדנא ברורה שאין בכוונת המתגייר לשמור תורה ומצוות? יש מושג, כפי שהסברתי בהרחבה במאמרי, של גיור שלא לשם שמיים - כוונת הדברים היא שמתגייר משום סיבה כל שהיא, כגון גיור לשם אישות - שמבואר בגמרא במסכת יבמות (כד ע"ב) שהוא חל, אבל כפי שהתבאר בדברי הראשונים (ריטב"א יבמות שם) אכן יש אומדנא ברורה שבכוונת המתגייר לשמור תורה ומצוות. אמשיך עם השגתו הנוספת והיא מתשובתו בנוגע לכהן שנושא גיורת, שכתב: מדוע תקוותו רק שהבעל יאכל מצה? אולם הדברים מעניינים, כיוון ששכח שהרב משאש כתב 'וכו' וכו'', כלומר כוונת הדברים לא רק לאכילת מצה, אלא לעוד מצוות. אדרבה, אפשר לומר שאפילו על אכילת מצה בסופו של דבר יקפיד.

שימוש תלמידי חכמים

לאחר הערות אלו, ארצה להוסיף כמה השגות מרכזיות. הגמרא אומרת (ברכות ז ע"ב) ש'גדולה שימושה יותר מלימודה'. המהרש"א (שם) הסביר שבאמת 'גדולה שימושה' מהטעם שלומד הלכה למעשה. אדם שלומד מתוך ספרים יכול להגיע להבנות לא נכונות. נוסף על כך, לא כל מה שכתוב בספרים מגיע לידי הלכה למעשה: לפעמים מדובר במקרה ספציפי ומיוחד, לפעמים הדברים לא התבררו דיים. נאמר בגמרא (גיטין ס, ע"ב) שיש איסור לכתוב תורה שבעל פה. הרמב"ם בספרו 'מורה נבוכים' (ח"א פרק עא) הסביר טעם איסור זה:

וכבר ידעת כי אפי' תורה שבע"פ המקובלת לא היתה כתובה לפניו, כפי הצווי המפורסם באומה דברים שאמרת לך על פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב, והרי זו היא תכלית החכמה בתורה, לפי שהיתה הרחקה ממה שאירע בה בסופו של דבר, כלומר רבוי הסברות והסתעפות השטות, ומשפטים בלתי ברורים שיארעו בהסברת המחבר, ושכחה שיתארע לו, ויתחדשו מחלוקות בין בני אדם ונעשים תנות ונבוכים במעשה, אלא נמסר הדבר בכל זה לבי"ד הגדול... ואם במשפטי

57. אוצר המכתבים א, תמו.

ההלכה חשו **לקבעם בספר שיהא מסור לכל אדם** מחמת מה שיארע בסופו של דבר מן ההפסד...

לפי הרמב"ם יש חשש גדול לטעות בכתיבת תורה שבעל פה. אם התורה הייתה נכתבת בספר, היא הייתה מתפרשת בפירושים רבים, ובוודאי הטעות הייתה מצויה. כשהדברים כתובים, יש אפשרות לפרש אותם בצורות שונות. האדם יכול להכניס את רצונותיו בתוך הדברים. יש חשיבות מרובה שהדברים יעברו מרב לתלמיד וזאת כדי שהם לא יעברו בטעות. זוהי הסיבה לערך הרב שיש לשימוש תלמידי חכמים. הדברים האלו באים כנגד המצאת גישה חדשה בגיור ובעניינים נוספים, מתוך דיוקים בשו"תים בעניינים שאינם כתובים במפורש. כל זה נעשה משום שאפשר להכניס בתוך הכתוב דברים שנראים לרבנים אלו. זהו האסון בפסיקה רק מתוך הספרים ולא מתוך שימוש תלמידי חכמים. צריכים לראות איך הרבנים בכל הארצות נוהגים בגיור. איך יכול להיות שפתאום כמה רבנים ימציאו גישה חדשה שאינה נהוגה אצל הרבנים בדור הזה? גדולי הדור מהציבור החרדי והדתי-לאומי מתנגדים לגישה זו. כל הרבנים גדולי הדור סבורים שגיור 'מסורתי' אינו תקף. אי אפשר לפסוק ולפתח גישה חדשה על פי דיוקים בספרים. הדברים צריכים להימסר מגדולי הדור. כמובן יהיו כאלו שיבואו ויטענו 'וכי מי אתה שתחליט זה הוא גדול הדור וזה אינו גדול הדור. יש גדולי הדור בדור שלנו שסבורים שגיור זה אכן הוא גיור'. על כך אשיב ואומר שלוש תשובות בדבר:

(1) אפילו אם נאמר לשיטתם שאכן אלו גדולי הדור, בכל זאת מדובר על מיעוט כנגד כל גדולי הדור שסבורים אחרת.

(2) לא בטוח שגדולי הדור האלו שסבורים כך שימשו אצל גדולי הדור האחרים והם טוענים שידוע להם שגדולי הדור הקודם סברו כך, כלומר שהם שמעו מהם במפורש שאפשר לגייר גם כשידוע שאין בכוונת המתגייר לשמור תורה ומצוות, או כלשונם להיות 'מסורתי' כרוב היהודים בארץ ישראל. הם מדייקים דיוקים אלו מתוך דבריהם, אבל הם אינם מעידים עדות על כך.

(3) חבל שאנשים אינם יודעים איך להגדיר מי הם גדולי הדור. זוהי באמת בעיה גדולה. אלא נראה שהדרך הנכונה לקבוע מי הם גדולי הדור היא לפי תלמידי החכמים בדור, ואולי ליתר דיוק לפי גדולי הדור האחרים. אם גדולי הדור האחרים מתייחסים אל הרב כאל גדול דור ומחשיבים אותו כך, הוא נחשב לאחד מגדולי הדור. לעומת זאת אם רבים מתלמידי החכמים אינם מתייחסים אליו כאל גדול דור, הוא אינו גדול דור. לראי"ה קוק זצ"ל היו מתנגדים רבים, ובכל זאת גם המתנגדים אליו הסכימו שהוא גדול דור.

מדוע הדברים אינם כתובים במפורש?

תמוה בעיניי שהערתי על נקודה זו במאמרי, ושוב לא מצאתי מקור אחד בדברי הרב דוד שץ שכתב במפורש שאפשר לגייר גם כשיש אומדנא ברורה שאין בכוונת המתגייר לשמור תורה ומצוות. מדוע הפוסקים הרבים, כפי שטען הרב שץ, לא כתבו בצורה מפורשת שאפשר לגייר באופן כזה? מדוע צריך ללמוד את הדברים רק מדיוקים מדבריהם ומהבנת הרקע ההיסטורי? וכי כך הפוסקים כותבים הלכה? אינני מבין מדוע כל הפוסקים הרבים שהשיגו על דבריהם וטענו נגדם (כפי שטען הרב דוד שץ) לא השיבו

שאפשר לגייר באופן כזה ולא הביאו ראיות לכך. יש דיוקים בדבריהם, אבל הדברים אינם כתובים מפורשות. לדעתך, זה אומר דרשני.

רקע היסטורי

הרב שץ העיר שאינני מכיר את הרקע ההיסטורי, ואם הייתי מכיר אותו הייתי מבין שבוודאי המתגיירים שהוזכרו בדברי הפוסקים לא התכוונו לשמור תורה ומצוות, והייתה אומדנא דמוכח על כך. אשיב ואומר שאינני חושב שהרב שץ מכיר את הרקע ההיסטורי. כוונתי היא שהרב דוד שץ חי בתקופתנו ולא לפני מאה וחמישים שנה. אדם שלא חי לפני מאה וחמישים שנה, אפילו עם כל הקריאה על התקופה בעבר, אינו יכול להכיר את התקופה כנדרש, ולא יוכל להשוות בדיוק את התקופה ההיא לתקופתנו. הוא אינו יכול לדעת מה הייתה הסבירות שהמתגייר ישמור תורה ומצוות לאחר הגיור. אוסיף שחייתי שנים מספר בחו"ל, ואני מכיר מעט את התופעה של נישואי תערובת ואת חיבור היהודים לקהילה בחו"ל. הדברים שונים בהחלט מכפי שהם בארץ. בחו"ל במקומות רבים היהודים קשורים לקהילה, אפילו אלו שאינם שומרי תורה ומצוות, ולכן סביר להניח שהמתגייר אכן ישמור תורה ומצוות. אני מכיר גם כמה גרים מנישואי תערובת שאכן היו מעמודי התווך בקהילה. וזאת מכוח היותם קשורים לקהילה.

דרכם של פוסקי ההלכה

עוד כתב הרב שץ:

כידוע לכל לומד בעיון, דרכם של פוסקי הלכה המבררים סוגיה, לשוטט בכל ים ההלכה והשו"תים, לעיין בהם ולברר את דעות הפוסקים, מוכרים ושאינם מוכרים, ולשקול את משקלם ומשקל דעתם. במקרה שלנו, הראנו שפוסקים רבים וחשובים, מכל העולם, הקלו בזה. הסתפקות במקורות המצוטטים לרוב בספרי המלקטים' תוך התעלמות מאינספור המקורות הקיימים בספרי השו"ת ובכתביההעת, מונעת מהמעייין לעמוד על האמת.

האם אכן כך היא דרכו של הפוסק? והאם זוהי דרכו של הרב אליעזר מלמד? מעניין שאם נתבונן בסדרת ספרי 'פניני הלכה' ונבדוק כמה פעמים מוזכרים הפוסקים שכיום הוא מצטט אותם לעניין גיור, נמצא שהם מצוטטים פעמים אחדות. הרב גלזר זצ"ל כלל אינו מוזכר. הרב עוזיאל זצ"ל מוזכר 64 פעמים, והרב משאש זצ"ל - פחות משלושים פעמים. רק לשם ההשוואה, ה'חזון איש' מוזכר 550 פעמים. מדוע עד עכשיו הרב מלמד לא הזכיר פוסקים אלו?

לגבי גופם של דברי הרב שץ. דווקא פוסק אמיתי הוא אינו אחד שצריך לעיין במרחב השו"תים ולראות מה כל אחד ואחד אמר, אלא הוא יודע ש"ס וראשונים, יש לו סברה ישרה והוא יכול להכריע במחלוקות. גדולתו של הרב משה פיינשטיין זצ"ל הייתה שידע ש"ס וראשונים ויכול היה להכריע בכל הלכה והלכה. הוא לא עיין במרחב השו"תים. נוסף על כך, גם אלו שעיינו במרחב השו"תים לא עיינו בכל שו"ת ושו"ת ובדברי כל רב ורב. כאמור יש מדרג לפוסקים ויש לעיין בפוסקים שהם מגדולי הדור ולא בכל פוסק ופוסק. ה'חזון איש' (יו"ד סי' קנ"ק ה; הל' כלאיים סי' א"ק א) קבע לנו כללים ברורים בדרך הפסיקה. הוא התווה לנו גם את דרך הפסיקה בדיון הליכה אחר רוב:

ידוע כי אין כח רוב אלא במושב בית דין, אבל חכמים החולקים שחיו בדורות חלוקות או במדינות חלוקות אין נפקותא בין רוב למיעוט, ואותה המדינה שרוב התורה שבידם הוא מרב אחד ומתלמידי ומתלמידי תלמידי עושין כרובם אף במקום שרבים החולקים, ובימים אחרונים שספרים מיוחדים של רבותינו לקחו חלק העיקרי של מסירת התורה לדורות הנוכחות, כמו רי"ף, רא"ש רמב"ם, רמב"ן, רשב"א ריטב"א, ר"ן, מגיד משנה, מרדכי, פירוש רש"י ותוס', הם היו הרבנים המובהקים של הדורות, כל מקום שיש פלוגתא וכאמור אין כאן הכרעת כח רוב היה הדבר מסור להכרעה לכל חכם, או להחמיר, או לבחור ביחידים ידועים לילך אחריהם ובמקום שלא הוכרע הדבר ספק, ובדיני ממונות אמרו דאם יש יחידים כנגד רבים יכול לומר קים לי שהדבר ביסודו בספק, ומלבד שאין כאן כח רוב בעצם אין הרוב ידוע כי הרבה חכמים היו שלא באו דבריהם על הספר, והרבה שספריהם לא הגיעו לידינו, [ולכן אין הדין משתנה כאשר מדפיסים כתבי יד חדשים ונהפך המיעוט לרוב] ובכל זאת למיעוט הלבבות, להכריע בסברא, נוטלים לפעמים גם כח רוב המספרי לנטיה לצד זה, אבל ראוי יותר בזה להתחשב עם הפוסקים שתורתם הגיעו לידינו בכל מקצועות התורה.

לפי ה'חזון איש', אין במחלוקת הפוסקים דין הליכה אחר הרוב, והדבר נתון לשיקול דעתו של הפוסק. הפוסק היה משתמש בכוח הרוב לפסיקת ההלכה, דהיינו הפוסק היה מסתייע ברוב כדי להכריע את ההלכה. כמובן בהכרעת ההלכה על פי רוב, מדובר ברוב חכמי ישראל הידועים והמפורסמים, אלו שספריהם נפוצים בינינו. לכן אין מקום לעיון בדברי פוסקים לא מפורסמים, שספריהם לא התפשטו בכל מקום ומקום. לא הולכים אחר כל רב ורב. פעם שמעתי מהרב שלמה פישר זצ"ל שאמר שלא כל אחד שחי בתקופת הגאונים היה גאון, ולא כל אחד שחי בתקופת הראשונים היה ראשון. לא כל אחד שכתב ספר בתקופת הראשונים היה מגדולי הדור. צריך להכיר את גודלו של כל רב ורב. מובן שכך הדברים בנוגע לרבנים בתקופת האחרונים: לא כל רב שכתב מאמר או תשובה הוא מגדולי הדור ועכשיו נלך אחר פיו ונבטל את דעות הפוסקים הגדולים שחלקו עליו. ואולם הדבר המדהים הוא שטרחתי לכתוב מאמר שלם ולהסביר את דרכי הפסיקה ודנתי בנוגע לדין סמיכה על דעת יחיד בשעת הדחק, ושם הרחבתי את הדיבור על שאין סומכים על דברי כל פוסק ופוסק. אינני מבין מדוע הרב שץ לא טרח לעיין במקורות שהבאתי ולהשיב עליהם.

משמעות הגיור

בתחילת מאמרי דנתי בדברי הראשונים והאחרונים בנוגע לעניין קבלת המצוות. כמו כן, כתבתי מאמר ארוך מאוד בעניין זה בספרי 'גר המתגייר'⁵⁸, שם דנתי על הדברים מתוך עיון בגמרא, בראשונים עד האחרונים. הוכחתי את הדברים באריכות מתוך הש"ס והפוסקים. אני חוזר ואומר שאינני מבין איך בכלל עולה הסברה שאפשר לגייר מישהו בידענו שאין בכוונתו לשמור תורה ומצוות. **הרי משמעות הגיור היא הצירוף אל הברית של עם ישראל עם הקב"ה, שהיא שמירת תורה ומצוות.** וכי בני ישראל במעמד הר סיני

58. גר המתגייר, ח"א, 'קונטרס קבלת מצוות בגיור'.

לא התכוונו לשמור את התורה והמצוות? אוסיף ואומר: מה המשמעות של עם ישראל אם לא שמירת התורה והמצוות, להיות סגולה מכל העמים? הסגולה מכל העמים היא בדרך המיוחדת שעם ישראל מתנהג, ודרך זו נלמדת מתוך התורה והמצוות.

גיור 'מסורת' - אינם מאמינים בשכר ועונש

הרב שץ טען נגדי:

בסיום דבריו הרב פישר טוען כי 'אדם שמתגייר ואינו שומר עיקר המצוות, בוודאי אינו מאמין שתורה משמיים ואינו מאמין בהשגחת ה'. טענה זו אינה מבוססת, ומלמדת על חוסר היכרות עם אורחות חייהם של מאות אלפי יהודים במדינת ישראל.

תהיתי במפורש איך יכול להיות מישהו שמאמין בשכר ועונש ועובר על מצוות שאין שום קושי בקיומן, אין בהן עול, דברים קלים ביותר. רואים בכך שהוא מנותק לגמרי מהתורה והמצוות. יש מצוות רבות שאין בהן קושי, ובכל זאת זה שבא בפנינו אין בכוונתו לשמור אותן, וגם אין בכוונתו לדעת אותן. אדם שמאמין בשכר ועונש ומאמין שיקבל עונש חמור לאחר מכן, אינו מתנהג באופן כזה. אלו שאינם באים להתגייר בפני בית הדין לגיור של הרבנות הראשית לישראל הם אנשים שאינם מתעניינים בשמירת תורה ומצוות. אין להם שיג ושיח ביהדות. כנראה הרב דוד שץ אינו מכיר את המציאות, או רק מנסה להתעלם ממנה.

הרבנות הראשית לישראל כיום מחמירה - האומנם?

הרב שץ פתח את מאמרו והציג את עמדת הרב מלמד, וכך כתב:

התשתית העובדתית לדיון ההלכתי היא שקיימת עמדה רבנית ותיקה ומבוססת לפיה הבשעת דחק, במקרה של חשש להתבוללות, נהוג לגייר גם כאשר המתגייר מקבל על עצמו תורה ומצוות אך הדיינים והמתגייר מבינים שקרוב לוודאי שהמתגייר לא יקיים אורח חיים דתי. כך היה המנהג הרווח בארץ ובעולם זה כמאה וחמישים שנה. במשך שנים רבות מנהלים רבני הציבור החרדי מלחמה קשה נגד שיטה זו, שעד לפני כמה עשרות שנים היתה נהוגה גם בידי הרבנות הראשית. אציין שכשהרב מלמד בא לדון בגישתו של הראי"ה קוק זצ"ל, הוא היה צריך לטעון שהוא אינו חי במציאות של נישואי תערובת ולכן החמיר, אבל אם היה חי עכשיו, בוודאי היה משנה את דעתו. כמה קל לשנות את דעותיהם של רבנים, בגישה זו אפשר לשנות את כל ההלכה! גם ה'שולחן ערוך' בוודאי היה פוסק אחרת בהלכות רבות, פשוט הוא לא חי בתקופתנו. הראי"ה קוק זצ"ל אמר את דבריו על בסיס מקורות הלכתיים. אינני מבין: וכי משום שהמציאות השתנתה המקורות השתנו? גיור שאין בו כוונה לשמירת תורה ומצוות אינו גיור. הראי"ה קוק ביסס את הדברים במקורות רבים. נוסיף ונביא עוד פוסקים שכנראה לפי גישתו של הרב מלמד היו רבנים שלא היו ציונים וידעו רק להחמיר. הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'ק זצ"ל היה מגדולי רבני המזרחי בארה"ב, וכדאי לראות את גישתו בגיור; הוא כותב בספר 'קול דודי דופק' (עמ' 99-100, הערה 22):

מפי אבא מרי שמעתי פעם, כי הרמב"ם לא נתכוון לומר שגר שנתגייר על מנת שלא לקיים המצוות, הרי הוא גר. דבר כזה יקעקע את כל ענין של גירות וקדושת ישראל המתמצה בחובתנו לקיים את מצוותיו של הקב"ה. הוא לא חילק בדבר, ולא חידש גיור 'מסורתי'. עוד נציין שהרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק זצ"ל נקט שאם ההורים המאמצים אינם שומרים תורה ומצוות, והילד לא יזכה כלל לחינוך תורני, ומסתמא לא יהיה שומר תורה ומצוות, אין בזה שום זכות כלל וכלל.⁵⁹ כנראה הרב סולובייצ'יק לא חי בתופעה של נישואי תערובת, באמריקה אין נישואי תערובת רבים כל כך... הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל כתב (פסקים וכתבים ד, יו"ד סי' פט):

שאף על פי שנפסקה ההלכה שבדיעבד גם המתגיירים לשם דברים אחרים, לא לשם שמים, גרים הם, יש לי לכך סברא חזקה מאוד שבזמן הזה אין הדין כך, הואיל ולפנים היה כמעט כל יהודי מוכרח לשמור את המצוות, כי אחרת היה נמאס ונבזה בעיני עמו כפושע ישראל, ועל כן היו מחזקים בכך את האומדנא, שגוי זה שבא להתגייר באמת החליט בדעתו לשמור את השבת וכו', כי אחרת יהיה קרח מכאן וקרח מכאן ואוי ואבוי לו, אבל בזמננו שנשתנה המצב ואפשר להיות מנהיג בישראל ומחלל שבת ואוכל נבילות וטריפות בפרהסיא וכו', מאין האומדנא שבאמת גמר הגוי בדעתו על כל פנים בשעת ההתגיירות לשמור את היהדות? ומה גם שרובא דרובא ואפשר כולם של הגרים ממין זה אינם מתחילים אפילו לשמור את עיקרי הדין.

בתשובה אחרת כתב הרב הרצוג זצ"ל (שם, כרך ו, סימן כז, אות ו) שאלו שהתגיירו לשם אישות אין אומדנא שגמרו וקיבלו תורה ומצוות. לפיכך כיום יש אומדנא שהקבלה מסופקת, ויש לדונם כספק גרים, ולכן יש מקום גדול להימנע מלגיירם, שכן הם נותנים מקום לתערובת זרע ספק נוכרי בישראל. כפי שידוע לי, הרב הרצוג היה מגדולי הציונים. גם ידוע לי שהוא חי בתקופה של נישואי תערובת. כדאי לנו ללכת אחר גדולי הפוסקים בדורנו ולראות את גישתם בגיור, ולא להמציא גישות חדשות. בעיקר כדאי לתת לגדולי הדור להכריע בשאלות של כלל ישראל.

⁵⁹ ר' בספר נפש הרב, עמ' רמה.